

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2024, 24(2): 588-606, doi: 10.11616/asbi.1453758

Bir Maddi Kültür Ögesi Olarak Divanlarda Halhalın Sesini Duymak ve Pırıltısını Görmek

Sensing the Sound and Sparkle of the Anklet through Divans as an Element of Material Culture

Kamile ÇETİN¹

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 03.05.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2024

Öz: Klasik Türk şiirinde divanları oluşturan gazel, kaside, mesnevi gibi farklı nazım şekilleriyle kaleme alınan şiirlerde oldukça geniş bir malzeme yelpazesinden istifade edilmiştir. Bu bağlamda hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılan çeşitli takı ve aksesuarlar da şiirlere konu olmuştur. Bahsi geçen takılardan biri de halhaldır. Farklı yüzyıllara ait birçok divanın taranması neticesinde şairler tarafından halhalın geniş şekilde ve farklı ilgiler bağlamında söz konusu edildiği görülmüştür.

Makalede, Klasik Türk edebiyatında şairlerin bir takı olarak halhalı hangi özellikleriyle şiirlerinde konu ettikleri üzerinde durulmuştur. Bazen sesi, bazen yapıldığı malzemenin cinsi, gelinlerin süslenmesinde kullanılması, kuşlara, develere takılması gibi reel özellikleriyle ele alınmıştır. Diğer taraftan, halhalın tezyininde firuze, yakut gibi değerli taşlardan yararlanılması da şiirlere konu olmuştur. Bunların dışında, hilâl, arş, felek, sevgili, âşık, şairlik kudreti vb. unsurlar için teşbih veya mukayese vasıtası olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Divan, Takı, Halhal.

&

Abstract: A wide range of inspirations were used in the poems written in different verse forms such as ghazals, odes and mesnevi, which constitute the divans in Classical Turkish Poetry. In this context, various jewelry and accessories worn by both women and men have also been the subject of poems within the framework of different interests. The article focuses on the characteristics of the anklet as a jewelry item that the poets in Classical Turkish literature mentioned in their poems. Sometimes it is discussed through its real features such as its sound, sometimes the type or quality of the material it is made of, being used to decorate brides, and being worn by birds, camels. Furthermore, the use of precious stones such as turquoise and ruby in the decoration of anklets has also been the subject of poems. Apart from these, celestial bodies such as crescent, throne, heaven, lover, poetic power etc. have been evaluated as a means of simile or comparison for the elements.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Divan, Jewelry, Anklet.

Atf/Cite as: Çetin, K. (2024). Bir Maddi Kültür Ögesi Olarak Divanlarda Halhalın Sesini Duymak ve Pırıltısını Görmek. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 588-606. doi: 10.11616/asbi.1453758

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Kamile Çetin, Süleyman Demirel Üniversitesi, kamilecetin@sdu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Tarihi oldukça eskiye uzanan, (Özbağı, 2002: 793), Erken Tunç Çağı'nda dahi Anadolu'da örneklerine rastlanan (Peker, 2013: 127), "ayak bileziği", "altın ve gümüş halka" anlamındaki halhal (Pala, 2002, 196), kadınlar tarafından el veya ayak bileğine takılarak kullanılan takılardandır (Koçu, 1969: 126; Pakalın, 1993: 708; Bektaş Demirbağ, 1996: 87). Esasen, kola takılan bileziğin ayağa takılan şeklidir. İçinde bulunan küre şeklindeki kısımlara konulan bazı materyaller, takan kişinin hareketiyle doğru orantılı olarak ses çıkarmaktadır. Bu özelliğinden dolayı tarlada çalışan Türk kadınları, bebeklerinin veya küçük yaştaki çocuklarının el ve ayak bileklerine halhal takmak suretiyle bulunduğu yeri kolaylıkla tespit edebilmişlerdir (Kuşoğlu, 1998, 80; Özbağı, 2002: 793). Daha çok kadınlar, fakat zaman zaman da erkekler tarafından kullanılan (Şentürk, 2022, 134) halhallar, tarihin en eski dönemlerinde ağaç, mermer ve deriden imal edilmiştir (Minaz, 2013: 19). Bununla birlikte, halhal yapımında altın ve gümüşün yanında başka madenlerden de istifade edilmiştir. Üzerlerine hareket esnasında ses çıkarması amacıyla küçük çingiraklarla madenî pullar gibi çeşitli materyaller tutturulmuştur (Büyük Larousse, 1986: 4956). Osmanlılar döneminde en çok tercih edilen takılardandır (İrepoğlu, 2005: 2; Yavlal, 2009: 66; Tekin, 2018: 533). Aynı zamanda Osmanlı sarayında kullanılan halhal (Köroğlu, 2004: 54), kuyumcuların saray için yaptıkları takılar arasında da yer almıştır (Bozkurt, 2002: 514).

Takılar, Klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından hayattan alınan türlü malzemeler arasında bulunmaktadır (Dikmen ve Çetin, 2012: 73). Bahsi geçen takılardan biri olan halhal, metinlerde "boyna/boğaza takılan halkalar (tavk)" manasında da kullanılmıştır (Dikmen ve Çetin, 2012: 86-87; Şentürk, 2022: 135). Çalışmada, Klasik Türk şiirinin farklı dönemlerine ait divanlardan yapılan taramalar sonucu, şairlerin halhalı hangi bakımlardan zikrettikleri ortaya konulmuştur.

2. Bir Maddi Kültür Ögesi Olarak Halhalla İlgili Gerçek Özellikler

Halhalın ele alındığı bazı beyitlerde şairler halhalı; ayak bileğine takılan bir kadın takısı olması, aralarında güvercinin de bulunduğu kuşlara takılması, sesi, çeşitleri gibi gerçek özellikleriyle ele almışlardır.

2.1. Sesi

Bazen halhalın, kendi sesine ilave olarak, zil veya çan gibi ses çıkaran araçlar takılarak kullanımı söz konusudur (Solmaz, 2022: 131). Nedîm'in beytinde Klasik Türk şiirinde kadın ve şarkıcı imajıyla nitelenen Nâhîd (Zühre) yıldızına (Akpınar, 2010: 335) göndermede bulunulmuştur. Şair, eğlenceli bir mûsikî meclisinde rakkase eteklerinin hışırtı sesinin sokağı doldurduğunu söylemiştir. Diğer taraftan, halhalın çıkardığı ses, Nâhîd yıldızının zirvesine erişmiştir. Beyitte Klasik Türk şiirinde Nâhîd'in çengi, rakkase ve sâkî gibi bezmin eğlence denildiğinde akla ilk gelen kimlikleriyle ilişkilendirilmesine (Işıkhan, 2022: 28-29) ve rakkaselerin taktığı halhalın sesine göndermede bulunulmuştur:

Pür etdi kûçeyi sıyt-ı feşâfeş-i dâmân

Erişdi zirve-i Nâhîde çın çın-ı halhâl

(Macit, 2017: K. 7/29)

2.2. Çeşitleri

Bazı beyitlerde altın ve gümüş halhallarla, halhalın süslenmesinde firuze, yakut gibi değerli taşların veya mücevherlerin kullanılmasından söz edilmiştir.

2.2.1. Altın Halhallar

Altın, halhalın yapımında kullanılan maddelerdendir (Koçu, 1969: 126; Şenel, 2018: 64; Şentürk, 2022: 135). Bâkî'nin beytinde baht *yüzükle*, saadet *bilezikle* ilişkilendirilmiştir. Şair, elde baht yüzüğünün ve saadet bileziğinin bulunmadığını, zamanenin kendisini altın halhal gibi ayakta koyduğunu söylemiştir. Halhalın ayağa takılan bir takı olduğunu "ayakta kodi" söyleyişiyle çağrıştıran Bâkî, "elde değil" ifadesini, hem bilezikle yüzüğün bir el takısı olduğunu dile getirecek hem de "yok, bulunmuyor" manasını çağrıştıracak şekilde kullanmıştır:

Nigîn-i baht u sivâr-ı sa' âdet elde degül

Ayakda kodı zamâne niteki zer halhâl

(Küçük, 1994: K. 21/29)

Emrî'ye ait aşağıdaki beyitte âşıkların ayaklar altına alıp çiğneyen, ayak bilekleri gümüşe benzeyen bir sevgiliden söz edilmiştir. Bileğin gümüşe teşbihi, renk ve parlak oluş sebebiyledir. Şairin tasavvuruna göre, bu kadar güzel olan sevgilinin altın halhal gibi topuğuna çıkabilmeyi başarabilen herhangi bir kimse olmamıştır. "Sîmîn-sâk" ve "halhâl-i zer" ifadeleri, gümüş ve altının ışıltısını, kıymetini akla getirecek şekilde kullanılmıştır:

Pâyâmâl itmekde 'uşşâkı o sîmîn-sâkumun

Bir topuğuna çıkar yokdur meger halhâl-i zer

(Saraç, Tarihsiz: G. 96/4)

Sevgilinin muhtemen iki ayak bileğine taktığı altın halhallar, Mânî tarafından kendi canını kurtarmak için yârın ayağına düşüp yalvarması şeklinde bir hayalle karşılanmıştır. "Yalvar" kelimesi, "yalvarmak" anlamının yanında, "para" (Erdoğan, 2009: 161) manasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Böylelikle birinin canının bağışlanması için hem bir miktar para verilmesi hem de yalvarılması hadisesi çağrıştırılmıştır. Yine sevgiliye takdim edilecek olan halhalın, sıradan bir halhal değil, altın olması gerektiği vurgulanmıştır:

Cânımı kurtarmagiçün ol [iki] halhâl-i zer

Lutf idüp yârün düşüp ayagına yalvaralar

(Demirel, 2017: G. 18/3)

Revânî'ye ait aşağıdaki beyitte dağ servisinin altında yetişen nergisin görüntüsü farklı bir hayalle anlatılmıştır. Beyitteki tasavvura göre, servi ağacının altındaki nergis, şekil ve renk ilgisine dayanılarak, ayağına altın halhal takmış yâr gibidir. Nergisin daha ziyade, ağaçların altında yetişen sarılı beyazlı bir çiçek oluşuyla ağacın etrafının uzaktan bakıldığında şeklen ayak bileğine benzerliği, Revânî tarafından böylesi bir hayalle ortaya konulmuştur:

Nergis ki tutdı dâyre-i sâk-ı 'ar'arı

Halhâl-ı zer takındı ayagına sanki yâr

(Avşar, 2017: K. 4/7)

Memdûhun övgüsünü yaptığı beytinde Ahmed Paşa, onun son derece cömert oluşunu *dünyaya altın saçması* ifadesiyle ortaya koymuştur. Övgüsü yapılan kişinin cihana saçtığı altınlar o kadar fazladır ki âdetâ bir zenciye benzeyen gecenin ayağına dahi altın halhal takılmış gibi olmuştur. Beyitte saçî âdetine (Kurtoğlu, 2009: 89-99) ve zenci kölelere halhal denilen zincir takılmasına (Solmaz, 2022: 130-131) gönderme yapılmıştır:

Cihâna şöyle zer-efşânlık etti cûdun kim

Takındı zeng-i şeb ayagına zer halhâl

(Tarlan, 1992: K. 22/23)

2.2.2. Gümüş Halhallar

Halhal çeşitlerinden biri de gümüş halhallardır (Koçu, 1969: Sarıkaya Hünerel, 2018: 126; 11; Şentürk, 2022: 135). Sevgilinin boyuna duyduğu hasretle sürekli ağlayan Bâkî'nin gözyaşları, bir noktadan sonra sel hâlini almıştır. Böylece bağda, çimenliğin servisinin ayağına gümüş halhal takmıştır. Gözyaşları hem şekil hem renk benzerliği sebebiyle gümüş halhala teşbih edilmiştir:

Hasret-i kaddün ile bâgda seyl-i eşküm

Takdı serv-i çemenün pâyine sîmîn halhâl

(Küçük, 1994: G. 294/2)

Beyânî'nin aşağıdaki beytinde yer alan tahayyüle göre, ayyaş taifesini rağbet ettirmek için şarap kadehinin ayağına gümüş halhal takılmaktadır. Gümüş kadehlere (Batislam, 2017: 6) atıfta bulunduğu anlaşılan beyitte, kadehin taban kısmı, şekil ve renk ilgisinden yola çıkılarak gümüş halhal benzetmesine konu olmuştur. Ayyaşların müptelâlığı zaten ortadayken onların içki karşısındaki durumları, şair tarafından bu şekilde bir hüsn-i ta'lille izah edilmiştir:

Ragbet etdürmek-içün tâ'ife-i 'ayyâşı

Şim halhâln ayaga kadeh-i mül takınur

(Başpınar, Tarihsiz: G. 233/4)

Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'in Miraç gecesinde bindiği Burak adlı bineğine gümüş halhal taktığı şeklinde bir imaja yer verilmiştir. Yahya Nazîm tarafından Burak'ın gümüş halhal takmış olarak tasavvur edilmesi, bazı minyatürlerde onun bileklerinde bilezikler olduğu hâlde tasvir edilmesini (Yiğit, 2022: 104) akla getirmektedir:

Takdı o şeh-i serîr-i iclâl

San sâk-ı Burâk'a şim halhâl

(Çakır, 2018: K. 2/35)

Güvercinlere halhal adı verilen boncuk ve bilezikler takılması âdetine (Yılmaz vd., 2012: 50; Sarıca, 2004: 328) telmihte bulunduğu beytinde Şeyhülislâm Yahyâ, içinde halis kırmızı şarap bulunan kadehi, al bir güvercin olarak tahayyül etmiştir. Durum böyle olunca sâkînin kadehi tutan gümüş renkli parmağı da bu güvercine takılan gümüş halhal olmuştur. "Mey-i nâb" (halis şarap) ile "al kebûter" arasındaki ilgi, şarabın yapımında güvercin kanından da istifade edilmesi şeklindeki rivayeti (Özdemir, 1993: 148) çağrıştırmaktadır:

Oldı bir al kebûter mey-i nâb ile kadeh

İtdi sâkî ana engüştini sîmîn halhâl

(Kavruk, Tarihsiz, G. 225/2)

Mostarlı Hasan Ziyâî, çimenlikte dibinde buz bulunan servinin görüntüsünden yararlanarak beytini oluşturmuştur. Buna göre, çimenlikte servinin etrafındaki buz kütlesi, servi boylu sevgilinin ayağına takılmaya layık gümüş bir halhal hükmündedir. Leff ü neşr-i müretteb sanatından istifade eden şair, "serv-kad-i mevzûn" ve "yah-gümüş halhal" kelimelerini birbiriyle ilişkili olacak şekilde söz konusu etmiştir:

Çemende serv ayagında tutuldu yah lîkin

Yaraşur o kad-i mevzûna ol gümüş halhâl

(Gürgendereli, 2017: K. 5/4)

Şem'î'nin tahayyülüne göre nergisin başında bulunan kırağı, altın bir taç iken gümüşe benzeyen su, servinin ayağına gümüş halhal takmış gibidir. İlkbahar mevsiminin gelişyle ağaçların altında aralarında nergisin de yer aldığı çiçeklerin açması, suların coşkuyla akması şair tarafından böyle bir hayal dünyasıyla anlatılmıştır. Üzerinde kırağı tanelerinin yer aldığı sarı beyazlı çiçekleri bulunan nergisin görüntüsü "altın taç", servinin dibindeki berrak su, renk ve şekil ilgisi sebebiyle "gümüş halhal" ilgisiyle karşılanmıştır:

Nerg[î]sin tâc-ı zerin itdi murassa' şebnem

Takdı serv ayagına âb-ı gümüşden halhal

(Karavelioğlu, 2014: K. 8/5)

Diyarbakırlı Lebib, sâkiye parmağında kadeh tutması seslenişinde bulunmuştur. Böylece ondan kadehin sapında gümüş halhal göstermesini istemiştir. Şair, "sâk" kelimesini halhalın bilekte kullanımına atfen "dizle topuk arasında kalan kısım" (Şemseddin Sami, 2015: 1029) manasını da hatırlatacak şekilde kullanmıştır. Sâkînin parmağının boğumu, kadehin biçimi ve şeffaf görüntüsüne de atfen, şekil ve renk ilgisinden yararlanılarak gümüş halhala benzetilmiştir:

Sâkiyâ sâgarı tut devre-i engüş üzre

Sâk-ı peymânede göster o gümüş halhâl

(Kurtoğlu, 2017: Tr. 19/4)

2.2.3. Değerli Taşlardan Yapılmış Halhaller

Halhaller yapılırken bazen değerli taşlardan yararlanılmıştır (Solmaz, 2022: 129). Şairler, bir kısım beyitlerde firuze, lâl, yakut gibi taşların yanında doğrudan mücevherden mamul halhallara gönderme yapar.

2.2.3.1. Firuze Halhal

Emrî'nin beytinde, sevgilinin yanağı aya, ayva tüyleri ise ayın etrafındaki haleye benzetilmektedir. Yanak ve ayva tüyleri bu hâliyle güzellik kuşunun ayağına takılı firuze taşından yapılmış halhal gibidir. Şekil ve parlaklık bakımından yanak aya, ayva tüyleri haleye ve kuşlara takılan firuze renkli taştan mamul halhala teşbih edilmiştir. Beyitte, kuşlara takılan halhallara da (Yılmaz, vd., 2012: 50; Sarıca, 2004: 328) göndermede bulunulmuştur:

Hat degül mâh-ı 'izârın hâle-veş devr eyleyen

Murg-ı hüsn ayagına firûzeden halhâldür

(Saraç, Tarihsiz, G. 103/4)

2.2.3.2. Yakut Halhal

Emrî'ye göre, sevgilinin oka benzeyen gamzesi, devlet kuşudur. Şairin halka halka olan yaraları ise, bu kuşun ayağına takılmış ve kırmızı yakuttan yapılmış halhaldır. Âşığın vücudunda sürekli taze olan ve halkaya benzeyen yaralar açan sevgilinin gamzesi, ondan gelen daimî bir iltifat olması hasebiyle âşık için bir devlettir. Buna mukabil, şairin vücudunda bulunan ve yuvarlaklığı sebebiyle halkaya benzeyen kırmızı yaraları, bu kuşa takılmış ve kızıl yakutla süslenmiş halhaldır. Beyitte, kuşlara takılan değerli bir halhal (Şentürk, 2022: 136) imajından yararlanılmıştır:

Murg-ı devletdür hadeng-i yâr ayagında anun

Halka-i zahmum kızıl yâkûtdan halhâldür

(Saraç, Tarihsiz, G. 104/4)

Feleğin gelin olarak tahayyülü, Klasik Türk şiirinde görülen ilgilerden biridir (Kul, 2015: 143-144). Emrî'nin beytinde görünen şafak değil, felek gelininin şairi kendisine cezbetmek için ayağına taktığı kırmızı yakuttan yapılmış halhaldır. Şafak, rengi ve şekli sebebiyle kızıl yakutla tezyin edilmiş halhala benzetilmiştir. Beyitte gelinlerin süslenmesinde halhaldan da istifade edilmesi hakikatine atıfta bulunulmuştur:

Şafak sanma takınur pâyına yâkûtdan halhâl

Diler kim ola ey Emrî 'arûs-ı dehr oynaşum

(Saraç, Tarihsiz, G. 337/5)

2.2.3.3. Mücevher Halhal

Klasik Türk edebiyatında *bikr-i mana* ve *bikr-i mazmun* terkipleriyle birlikte *bikr-i fikr*, "sözün daha önce söylenmemiş, güzel, ince, özgün oluşuna" işaret için kullanılmıştır (Mengi, 2010: 24). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin şair yaratılışı kıymetli taşlarla süslenmiş nazma rağbet göstermiştir. Böylece yeni ve taze fikri (*bikr-i fikr*), mücevherden yapılmış halhalın peşine düşmüş, onun kaygısında olmuştur. Nazım kelimesinin "ipe inci dizmek" (Durmuş, 2010: 144) manasına da göndermede bulunan şair, "murassa", "halhâl-ı mücevher" ifadeleriyle parlaklık ilgisini ön plana çıkarmıştır. Böylece sanatkârlık kudretini ve şiirlerde taze fikir bulmadaki başarısını vurgulamak istemiştir. "Bikr" kelimesinin sözlük manası olan "kız" (Şemseddin Sami, 2015: 134) anlamını da akla getirecek bir kullanıma yer vermiştir:

Tab'um ey 'Âlî murassa' nazma ragbet gösterüp

Bikr-i fikrüm düşdi halhâl-ı mücevher kaydına

(Aksoyak, 2018: G. 1313/5)

Benzer bir ilgiye yer verdiği beytinde Gelibolulu Mustafa Âlî, şair yaratılışını başa takılmış altın taçla ilişkilendirmiştir. Şiirlerinde bulunan ve *bikr-i fikr* terkipleriyle karşıladığı yeni, ince, güzel, özgün söyleyişlerle de (Mengi, 2010: 24) değerli taşlarla yapılmış halhalı münasebete getirmiştir. Âlî, bu beytinde de bir kez daha şair yaratılışıyla şiirlerindeki taze fikrin kıymetini ortaya koymuştur. Şair, *bikr-i fikr* terkinde yer alan "bikr" sözcüğünü, "kız" manasını da (Şemseddin Sami, 2015: 134) tedai ettirecek şekilde kullanmıştır:

Ne fark-ı zâde-i tab'umda efser-i zerrîn

Ne bikr-i fikrüm ayagında cevherî halhâl

(Aksoyak, 2018: K. 105/23)

Bâkî, gökyüzündeki yıldızların içinde görünen hilâlin son derece hoş görüldüğünü ifade etmiştir. Şair tarafından böyle bir görünüm, *semannın ayağına taktığı mücevherden yapılmış halhal* benzetmesiyle dile getirilmiştir. Hilâl hem şekli hem parlaklığı itibarıyla mücevher bir halhala teşbih edilmiştir. Kevâkib (yıldızlar) (Şemseddin Sami, 2015: 640) kelimesi, üzerinde yıldız şekilli ve muhtemelen gümüşten mamul kürecikleri bulunan, ıslıl ıslıl bir halhal imajını çağrıştırmaktadır:

Ne hoş yaraşdı sipihre kevâkib içre hilâl

Takındı pâyine gûyâ ki cevherî halhâl

(Küçük, 1994: K. 20/1)

2.3. Bir Kadın Takısı Olması

Şairler, bazı beyitlerde halhalı Osmanlılar döneminde kadının güzelliğine katkıda bulunan bir takı olarak ele almışlardır (Tezci, 2021: 41). Kalkandelenli Muidî'nin aşağıdaki beytinde sevgilinin güzelliğinin yansımaları, taze bir gelin olarak tahayyül edilmiştir. Âşık şairin bir halkaya benzeyen gözlerinden akan kanlı gözyaşları ise şekil, renk ve kıymet benzerliği münasebetiyle lâl taşı hükmündedir. Sevgili, ayaklarına takmak üzere bahsi geçen lâlden yapılmış iki halhal yapmıştır. Muidî, halhalda aralarında lâlin de yer aldığı değerli taşların kullanımına atıfta bulunmuştur (Solmaz, 2022: 129):

'Aks-i hüsnün bir 'arûs-ı tâzedür kim pâyına

Halka-i çeşmümden iki la'l halhâl eyledün

(Tanrıbuyurdu, 2018: G. 251/5)

Mesîhî'nin beytinde memdûhun *yüksek fikri, fırsat atının rehberi* olarak tasavvur edilmiştir. Atının nalı ise, *yardım gelininin halhalı* ifadesiyle karşılanmıştır. Nalla halhal arasında şekil ve renk benzerliğine dayanan bir ilgi kurulmuştur. Halhalın aynı zamanda gelinlerin tezyininde kullanılan takılardan biri oluşuna da işaret edilmiştir:

Sipâh-ı fırsata re'y-i bülendidür rehber

'Arûs-ı nusrete na'l-i semendidür halhâl

(Mengi, 2020: K. 9/23)

"Peri kadar güzel olan dilber" şeklinde nitelendirilen sevgili, büluğa erdiği, yani akli başına geldiği zaman onu benindeki kusurdan veya ayak bileğine taktığı halhaldan dolayı kabul etmemek olmaz. Şeyhî, beyitte kişiye değer kazandıran asıl şeyin akıl olduğunu vurgulamıştır:

Bülûg-ı akl olicak dilber-i perî-sıfâtı

Kabûlden koya mı ayb-ı hâl ü yâ halhâl

(İsen ve Kurnaz, 1990: K. 3/57)

2.4. Ayak Bileğine Takılması

"Ayak bileziği" demek olan halhalın, dolayısıyla ayak bileğine takılan bir takı olması (Solmaz, 2022: 129), bazı beyitlerde karşılık bulmuştur. Diğer taraftan, Klasik Türk edebiyatında sâkîye atfedilen özelliklerden biri, halhal takmasıdır (Bahadır, 2013: 229). Yahyâ Nazîm tarafından *ay* istiâresiyle karşılanan sâkînin yanağındaki ayva tüyleri görünmez olmuştur. Böylelikle güzellik mülkü karışıklıktan kurtulmuştur. Divane âşık için sâkînin halhala benzeyen gümüş ayak bileği, delilik tasmaı olarak kâfidir. Şair, halhalın zincirleriyle delilere zincirli demir bir halka takılması âdeti (Onay, 2000: 163) arasında ilgi kurmuştur:

Hattında nihân olup o mâhın hâli

Âşûbdan oldı mülk-i hüsnî hâlî

Dîvânesiyüz yeter bize tavk-ı cünûn

Sâkînin o sîm sâkînin halhâlî

(Çakır, 2018: Rubâ'iler 330)

2.5. Diğer Kullanım Alanları

Halhal, Klasik Türk şiirinde çengi ve köçekler, sâkî, Kalenderi dervişleri tarafından kullanılmasının yanında, kuşlara ve develere de takılan bir takı olması yönüyle karşılık bulmuştur.

1.5.1. Çengi ve Köçekler Tarafından Kullanılması

Halhal; rakkas veya rakkaseler, çengi ve köçekler tarafından raks esnasında hoş bir ses çıkaracağı düşüncesiyle kullanılmıştır (Koçu, 1969: 126; Özbağı, 2002: 793). Âşık Çelebi, memdûhun bezmine rakkas olan feleğin ayağına halhal olarak gökkuşağını taktığı bir sahne çizmiştir. Feleklerin dönüşü, beyitte etkili olan gerçekliktir. Halhalla gökkuşağı arasında şekil benzerliğine dayanan bir ilgi kuran şair, göklerin dönüşünden yola çıkarak feleği, ayağında halhal bulunan bir rakkas olarak tahayyül etmiştir. Gökkuşağındaki renk geçişleri, üzerinde türlü renklerde değerli taşlar veya boncuklar bulunan bir halhalı tedai ettirmiştir:

Takındı kavs-ı kuzahdan ayağına halhâl

Olalı bezmüne rakkâs gerdiş-i gerdân

(Kılıç, 2017: K. 9/16)

2.5.2. Kalenderi Dervişler Tarafından Kullanılması

Osmanlılar devrinde Kalenderi dervişlerinin boyunlarına ve ayaklarına taktıkları demir halkalara da “halhal” adı verilmektedir (Şentürk, 2015: 178; Şentürk, 2022: 135; Şentürk, 2022: 148). Bahsi geçen dervişlerin, aynı zamanda vücutlarına dövme yaptırılmaları söz konusudur (Şentürk, 2015: 172). Vizeli Ramazan Behiştî, feleği “aşk dövmesiyle süslenmiş Kalenderi bir derviş” olarak nitelendirmiştir. Hilâli ise, boynuna taktığı “altın bir halhal” şeklinde resmetmiştir.

Dâg-ı ‘ışkile müzeyyen bir kalenderdür felek

Gerdeninde mâh-ı nev bir zer-nişân halhâlıdır

(Aydemir, 2018: G. 147/3)

2.5.3. Sâkî Tarafından Kullanılması

Klasik Türk edebiyatının en önemli figürlerinden biri olan sâkî, halhal takar (Bahadır, 2013: 229). Bu duruma gönderme yapan şair, meyhaneci çırağını gençliği zamanında başında altın tacı, ayağında halhal olduğu hâlde görmüştür. Burada kastedilen sâkî olmalıdır. Dolayısıyla Hayâlî Bey, sâkînin özelliklerinden biri olarak ayağına halhal (Bahadır, 2013: 229) ve başına altın taç takması (Armutlu, 2015: 92) hususuna işaret etmiştir.

Bir mug-beçeyi gördüm dilberliği çağında

Tâc-ı zeri başında halhâlî ayağında

(Tarlan, 1945: 90/1)

Sâkînin özelliklerinden biri, parmaklarına kına yakması ve altın veya gümüş halhal takmasıdır (Bahadır, 2013: 229). Bâkî, aşağıdaki beytinde kadehin ayak kısmını tutan kınalı parmaklarının görüntüsünün çok hoş olduğunu söylediği sâkîden altın halhalı ayağından uzak tutmamasını istemiştir. Şair, kınalı parmaklarıyla kadehin kenarını tutan ve ayağında altın halhal bulunan bir sâkî hayaline yer vermiştir. Diğer taraftan “ayak” kelimesini “pây-ı sâgar” (kadehin ayağı) kelimesiyle bağlantılı olarak hem kadehin ayak kısmı hem de bütünüyle kadeh manasını hatırlatacak şekilde söz konusu etmiştir:

Ne zîbâdur ol engüşt-i muhannâ pây-ı sâgarda

Sakın dûr itme ey sâkî o zer halhâlî ayakdan

(Küçük, 1994: G. 366/2)

2.5.4. Kuşlara Takılması

Kuşların ayaklarına takılan boncuklu halkalara (Yılmaz, vd., 2012: 50) ve bileziklere (Sarıca, 2004: 328) de “halhal” adı verilmektedir. Bilhassa güvercinlere uçarken hoş sesler çıkarsın diye küçük halhaller takılması söz konusudur (AnaBritannica, 2004: 305). Nitekim Klasik Türk şiirinde şairler de bazen halhalı, güvercinine takılan halka karşılığında zikretmişlerdir (Şentürk, 2022: 136). Sehî Bey’in beytinde sevgilinin hayali bir kuş, şairin gönlü de güvercin olarak tahayyül edilmiştir. Beyitteki tasavvura göre, sevgilinin hayal kuşu, âşığın beden halkasını ayağına halhal yapmış ve böylece onun bir güvercin olan gönlünü avlamıştır. Âşığın iki büklüm hâldeki bedeninin görüntüsü böylesi bir hayalde etkili olmuş olsa gerektir:

Avlayup tıfl-ı hayâlün bu kebûter gönlümü

Halka-i cismüm dakup pâyına halhâl eyledi

(Yekbaş, 2020: G. 277/4)

Bâkî, bir kasidesinde yer alan beytinde memdûhun adının şerefi olmazsa mührün, güvercinin halhalı kadar rağbet bulamayacağını söylemiştir. Şair tarafından “hâtem” (mühür), şekli itibarıyla güvercinlere takılan halhala benzetilmiştir. Hâteme (mühre) değer kazandıran şeyin, üzerinde memdûhun adının yazılı olması olduğu ifade edilmiştir:

Şeref-ı nâm-ı şerîfünden olursa hâlî

Bulmaz ragbet-i halhâl-ı kebûter hâtem

(Küçük, 1994: K. 19/30)

Revânî'nin şaşkın ve havai gönlü bir güvercindir. Buna mukabil, onun halhalı da âşığın gönlünde bulunan ve aşk yarasından kaynaklanması muhtemel olan dövmedir. Sevgilinin âşığın bir güvercin olarak düşünülen gönlünü, daima kendisine bağlaması böyle bir hayalle anlatılmıştır. Beyitte halhal şeklinde yapılan dövmeleri (Önal Çapık, 2020: 77) hatırlatan bir söyleyiş dikkati çekmektedir:

Bir kebûterdür hevâyî bu dil-i ser-geşte kim

Gögsümün na'linden ayagina halhâl eyledün

(Avşar, 2017: G. 212/2)

Aşağıdaki beyitte yer alan “şeh-bâz-ı kudsî” (kutsal doğan) terkihi, ilk dönemlerden itibaren yırtıcı kuşlara kutsiyet atfedilmesinin (Küden, 2019: 26) bir yansıması olarak düşünülebilir. Gelibolulu Mustafa Âlî, himmetini kutsal bir doğan, hatırını da onun kanadı olarak nitelendirmiştir. Buna mukabil, feleği zenci, yani siyah renkli bir güvercin, hilâli ise o güvercinin halhalı olarak tahayyül etmiştir. Renk ve şekil ilgisi üzerine kurulan beyitte, “hilâl-halhal” teşbihi, gümüş halhalı akla getirmektedir. Yine “köle-halhal” alakasını (Solmaz, 2022: 130-131) çağrıştırmaktadır:

Himmetüm şeh-bâz-ı kudsî hâtırumdur bâl ana

Çerh bir zengî kebûter mâh-ı nev halhâl ana

(Aksoyak, 2018: G. 54/1)

Nev'î, bir gazelinde yer alan beytinde kendisini ağlayıp inleyen bir âşık kimliğinde çizmiştir. Sevgili, güvercin yetiştirip satan bir kişi olduğundan beri, bedenini halhal, mercana benzeyen gözyaşlarını küpe hâline getirmiştir. Şair, burada kulağının kenarındaki tüylerinin şekliyle dolaylı küpeli denilen güvercin türüne (Sarica, 2004: 325) işaret ediyor olsa gerektir. Nev'î, kanlı olduğu anlaşılan mercan renkli gözyaşlarını küpeye, iki büklüm bedenini ise halhala teşbih etmiştir:

Cismini halhâl ider mercân-ı eşkin gûşvâr

Nev'î-i zârün kebûter-bâz olaldan dilberi

(Tulum ve Tanyeri, 1977: G. 502/5)

Osmanlılar'da kullanılan güvercin halhallarının bir kısmı değersizken bir kısmı ise kıymetlidir (Şentürk, 2022: 136). Taranılan beyitlerden birinde bu şekilde değerli bir halhal söz konusu edilmiştir. Kuşların ayağına takılan halhala göndermede bulunan Revânî'nin beytinde felek, süslemek için ayağına altın halhal takılmış ve havada taklalar atıp duran güvercin imajıyla nitelendirilmiştir. Klasik Türk edebiyatının başka şairlerinde de görüldüğü üzere, feleklerin dönüşüyle güvercinlerin uçuşu arasında bir benzerlik kurulmuştur (Şentürk, 2020: 373):

Ya mu'allaklar urur çarh kebûterdür kim

Takdılar zînet için pâyına zerrîn halhâl

(Avşar, 2017: K. 17/11)

Şarabın, aralarında güvercinin de yer aldığı hayvanların kanından üretildiğine dair efsaneden yola çıkılarak güvercin kanı, şarap karşılığında kullanılmıştır (Özdemir, 1993: 148). İran'ın efsanevi hükümdarlarından olan Cem, üzümünden şarap elde etmiş, ayrıca onunla etrafındakilere şarap ikram ettiği yedi köşeli bir kadeh yapmıştır (Albayrak, 1993: 280). Peşteli Hisâlî'nin hayaline göre sâkî, güvercin kanı şarapla doldurduğu Cem'in kadehinin damlasını ayağına takacağı halhal hâline getirmiştir. Beyitte şekil benzerliğine dayanan bir teşbih ilgisine yer verilmiştir:

Sâkiyâ hûn-ı kebûterle idüp mâl-â-mâl

Cür'ası câm-ı Cemin pâyına halhâl olsun

(Ercan, 2008: G. 358/4)

Peşteli Hisâlî, gül renkli şarabı al papağan, kadehi onun kafesi olarak nitelendirmiştir. Kadehin dibinde kalan son yudumu ise, bahsi geçen papağanın gümüş renkli ayağına takılmış lâl taşından yapılmış halhal teşbihiyle karşılamıştır. Beyitte kırmızı veya kırmızı renk çağrışımı taşıyan kelimelerin varlığı dikkati çekmektedir:

Al tûtîdür mey-i gül-gûn u peymâne kafes

Pây-ı sîmîninde cür'a la'lden halhâldur

(Ercan, 2008: G. 103/3)

2.5.5. Develere Takılması

Develere halhal takılması âdetine (Şentürk, 2019: 158) Revânî'nin bir beytinde rastlanmıştır. Amberin siyah ve hoş kokulu oluşu hakikatinden (Erdem, 1991: 7) istifadeyle bayram gecesi, kara ve amber kokulu saçları bulunan Leyla'ya benzetilmiştir. Felek ise, onun develere takılan altın halhalı olmuştur. Gece, renk ilgisinden dolayı amberle ve Leyla'nın saçlarıyla münasebete getirilmiştir; buna mukabil, gökyüzü de şekli ve muhtemelen akşam vaktinin kızılığın sebebiyle deve halhalı olarak tahayyül edilmiştir:

'Anberîn mûy ile Leylîye dönüpdür şeb-i 'ıyd

Ki felek olmuş ana nâka-i zerrîn-halhâl

(Avşar, 2017: K. 18/4)

2.6. Halhalla İlgili Teşbihler

Bazı beyitlerde şairler, halhalı farklı teşbih ilgileri bağlamında söz konusu etmişlerdir.

2.6.1. Şahıslarla İlgili Teşbihler

Taranan beyitlerde sevgili ve âşık bağlamında halhalla ilgili birtakım teşbihlere rastlanmıştır. Buna göre, sevgilinin saçları, parmakları; âşığın boyu, gözyaşları ve sevgilinin ayakları altında kalmış iki büklüm hâlî halhala benzetilmiştir.

2.6.1.1. Sevgili

Bazı örneklerde sevgilinin saçları ve parmaklarının halhalla ilişkilendirildiği görülmüştür.

2.6.1.1.1. Saçları

Klasik Türk şiirinde sevgilinin lüle lüle saçları, şekil benzerliği münasebetiyle zaman zaman halhal teşbihiyle tavsif edilmiştir (Komisyon, 1981: 43; Deniz, 2004: 285; Şentürk, 2022: 136). Ahmed-i Rıdvân'ın beytinde sevgilinin yüzünde halhala benzeyen saçlarının salınmamasına şaşmamak gerektiği söylenmiştir. Gerekçe olarak da güzellikle mamur olanda altın bulunmayacağı belirtilmiştir. Altın, halhal ve saç ilgisi, sarı saçlı bir dilberden bahsedildiğini akla getirmektedir:

Halhalı salınmasa yüzünde 'aceb olmaz

Kim hüsn ile ma'mûr olanda zeheb olmaz

(Çeltik, 2017: G. 290/1)

Ahmed-i Rıdvân'a ait bir başka beyitte ay yüzlü sevgili, âşıklarının gönlünü bağlamak için zülfünü gümüş bileğine halhal yapmıştır. Renk ve şekil ilgisine dayanılarak yüzü ay olarak tasavvur edilen dilberin bileği gümüş, saçları ise şekil bakımından halhal benzetmesiyle karşılanmış ve böyle bir kurgusal sahne ortaya çıkmıştır:

Nice meh-rûdur ki bağlar gönlünü 'uşşâknun

Sâ'id-i sîmînine zülfini halhâl eyledi

(Çeltik, 2017: G. 861/4)

Muhıbbî'nin bir kuş olan gönlü, sevgilinin tuzağına düşmüş ve saçlarının başına bağlanmıştır. Nihayetinde şairin arzusu, onun ayağına düşüp halhal olmaktır. Beyitte, sevgilinin topuklarına kadar

uzanan bukle hâlindeki saçları ve âşığın iki büklüm bedeni, şekil ilgisinden yola çıkılarak, halhal teşbihine sebep olmuştur. Şair, halhalın kuşlara takılmasına da (Yılmaz vd., 2012: 50; Sarıca, 2004: 328) atıf yapmıştır:

Dil murgı düşdi ağına bağlandı zülfi bağına

Âhir düşüp ayagına halhâl olayın bir zamân

(Yavuz ve Yavuz, 2016: G. 2500/3)

Ahmed Paşa, canı bir kuş, sevgilinin gamze okunu bu kuşun kanatları olarak betimlemiştir. Sevgilinin halkaya benzeyen zülfünün hayalini ise, bahsi geçen kuş için yapılmış bir halhal tasviriyle karşılaşmıştır. Zülûfle halhal arasında şeklen bir benzerlik kuran şairin, kuşlara halhal takılması âdetine (Yılmaz, vd., 2012: 50; Sarıca, 2004: 328) telmihte bulunması dikkati çekmektedir:

Murg-ı câna tîr-i gamzeden per ü bâl eyledin

Halka-i zülfün hayâlin ana halhâl eyledin

(Tarlan, 1992: G. 148/1)

2.6.1.1.2. Parmakları

Şekil ve renk ilgisine dayanılarak sevgilinin parmaklarının halhal ilgisiyle karşılandığı beyit örneğine de rastlanmıştır. Bâkî'nin aşağıdaki beytinde sâkiye seslenilmiştir. Ona üzümün kızının parmağının şekil ve parlaklık münasebeti sebebiyle ayağa takılan gümüş halhal hükmünde olduğu söylenmiştir. “Rez duhteri”; “asmanın kızı” manasının yanında “şarap” (Şemseddin Sami, 2015: 278); “ayak” sözcüğü ise hem *ayak* hem *kadeh* anlamını (Şemseddin Sami, 2015: 83) hatırlatacak şekilde söz konusu edilmiştir:

Sâkî rez duhterinün ol engüş

Sim halhâlıdır ayagında

(Küçük, 1994: G. 424/6)

2.6.1.2. Âşık

Taranan beyitlerin bir kısmında; âşığın boyu, gözyaşları, kucağı ve hatta kendisi şekil münasebetinden istifadeyle halhal teşbihiyle karşılanmıştır.

2.6.1.2.1. Boyu

Kendilerini âşık kimliğinde resmeden şairler, bazen aşk derdiyle iki büklüm olmuş bedenleriyle halhal arasında benzerlik kurmuşlardır (Şentürk, 2022: 136). Âşık karakterine bürünen Muhibbî, çektiği sıkıntılar sebebiyle boyunun eğilip iki kat olduğunu söylemiştir. Kendisi bir cihan hükümdarı olan şairi, gam padişahu ayagına halhal yapmıştır:

Eyledi cevri ü cefâ ile büküp kaddüm dü-tâ

Anun için şâh-ı gam ayagına halhâl ide

(Yavuz ve Yavuz, 2016: G. 958/4)

Muhibbî'nin bir başka beytinde de benzer şekilde, yârin ayagına düşmek dileğiyle boyunun iki kat eden bir âşık tipine yer verilmiştir. Bahsi geçen âşığın diğer bir isteği de bu hâlini görenlerin onu, yârin ayagına taktığı halhal sanmalarıdır:

Muhibbî pâyına düşmek diler kaddin dü-tâ kıldı

Görenler yâr ayagında sanurlar beni halhâlam

(Yavuz ve Yavuz, 2016: G. 2331/5)

Aşk derdiyle boyunun halka hâline getiren Muhibbî'nin bunu yapmaktaki amacı, sevgilinin ayagına varıp halhal olmaktır. Şair, yârin ayagına doğru eğilmiş, iki büklüm olmuş hâliyle âşığın boyu için halka ve halhal teşbihine yer vermiştir:

Derdün ile bu Muhibbî halka kıldı kâmetin

Bu ümîde kim varup ayagına halhâl olam

(Yavuz ve Yavuz, 2016: G. 2338/6)

2.6.1.2.2. Gözyaşları

Klasik Türk şiirinde gözyaşı, zaman zaman halhalla teşbih ilişkisi bakımından ele alınmıştır (Şentürk, 2022: 136). Hayâlî Bey'in muhatabı, kendi gözüdür. Sevgilinin zülfünün hayali bir güvercin, şairin gümüşe benzeyen gözyaşları da onun ayağına takılmış gümüş bir halhaldır. Kuşlara takılan halhallara atıf yapılan beyitte (Yılmaz vd., 2012: 50; Sarıca, 2004: 328) renk ve şekil alakasına dayanılarak gözyaşıyla gümüş halhal arasında bir benzerlik kurulmuştur:

Bir kebûterdir hâyâl-i zülf-i yâr ey dîde kim

Eşk-i sîmînüden ayagına halhâl eyledin

(Tarlan, 1945: G. 11/2)

2.6.1.2.3. Kucağı

Diyarbakırlı Lebîb'in beytinde, kucağın şekli halhala teşbih edilmiştir. Lebîb, sevgilisinin kendisini kavuşma ümidiyle hasrette bıraktığını, neticede de kucağının gamın ayağına takılacak bir halhala döndüğünü söylemiştir. Şair, kavuşma ümidiyle ve hasretle daimî hâlde açık bulunan kollarının görüntüsünden yararlanarak böylesi bir hayale yer vermiş olmalıdır:

Koyup ümmîd-i visâlinle beni hasretde

Şekl-i âgûşumu sâk-ı gama halhâl etdin

(Kurtoğlu, 2017: G. 88/3)

2.6.1.2.4. Kendisi

Birtakım beyitlerde şairler, halhalı doğrudan âşık için bir teşbih unsuru olarak ele almışlardır. Klasik Türk şiirinde âşık kimliğine bürünen şairler, sevgilinin ayakları altında çiğnenmeyi bir lütuf olarak kabul ederler. Nitekim aşağıdaki beyitte Âgâh'ın anlatımına göre âşık için asıl yükselme, sevgilinin ayağına halhal olarak takılmak, böylece onun tarafından ayakları altına alınmaktır.

Hâsıl olmaz müdde'â rif'atle pâ-mâl ol da gör

Pek sarıl o mehveşûn pâyına halhâl ol da gör

(Akpınar, 2017: G. 114/1)

Fuzûlî'nin muhammes bendinde sevgili, misk kokulu dağınık saçlarını kırmızı saç tokasıyla toplamış görüntüsüyle şairi perişan etmektedir. Fuzûlî, buna ilave olarak sevgilinin gümüş ayak bileğindeki kızıl halhalı tarafından ayaklar altına alınmaktadır. Yine de ay kadar parlak ve güzel olan sevgiliden herhangi bir sevgi görmemektedir. Fuzûlî, sevgilinin hareketiyle doğru orantılı olarak yanağına çarpıp duran silsile adlı altın bir takıya (Dikmen ve Çetin, 2012: 81) benzemişken sevgilinin oka benzeyen gamzesi, âşığın hüznü canında yüz binlerce ıstıraba sebep olmuştur:

Al saç bâgunda müşğîn saç perîşân-hâliyem

Sîm sâk üzre kızıl halhâllar pâ-mâliyem

Sanma halhâlün gibi mihründen ey meh hâliyem

'Ârızun devrinde zerrîn silsilen timsâliyem

Gamzen ohından hazîn cânımda yüz bin ıztırâb

(Kılınç, 2021: Muh. 9/4)

Sevgilinin aşkı, âşığa acayip bir hâl etmiştir. Hayretî'nin tahayyülüne göre aşk, onu bela bendinde bir halhal hâline getirmiştir. Burada, âşığın çektiği aşk derdi sebebiyle boyu eğilmiş ve âdeta halhal şekline dönmüştür:

Bana yine 'aceb hâl itdi 'ışkun

Belâ bendinde halhâl itdi 'ışkun

(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 2023: Mus. 3/2)

2.6.2. Diğer Teşbihler

Şairlerin "ay, arş, çarh, hilâl, kadeh" vb. öğelerin yanında "ihtişam, istignâ, şairlik kudreti" gibi soyut unsurları halhalla ilişkilendirdikleri beyit örnekleri de vardır.

2.6.2.1. Arş

Necâî Bey, Hz. Peygamber (s.a.v.) için kaleme aldığı na'tında onu layıkıyla övmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bunu da Hz. Muhammed'in övgü ayağına güzel ve düzgün söz söylemenin elinin ulaşamayacağı şeklinde dile getirmiştir. Nitekim olur olmaz bayağı bir kimsenin arşın bileğine halhal takması imkânsızdır. Halhalla arşın ilişkilendirilmesi, arşın kubbe biçiminde olduğu şeklindeki rivayet (Yavuz, 1991: 407) dolayısıyla olsa gerektir:

Ere mi pâye-i medhine desti nâtikanın

Taka mı değme denî arş sâkına halhâl

(Yılmaz, 2015: K. 1/38)

2.6.2.2. Çarh (Felek)

Şeyhî, methiyede bulunduğu kişinin sancağını kuş, onun tarafından gerçekleştirilen fethi ve ikbali de söz konusu kuşun kanatları olarak nitelendirmiştir. Halhalla benzeyen feleği ise, memdûhun atının alnındaki beyaz lekede bulunan "ben" teşbihiyle karşılamıştır. Şeyhî, "sancak-kuş", "fetih-kanat", "ikbal-kanat" benzetmelerinin yanında, şekil ilgisinden yola çıkarak feleği de halhalla benzetmiştir:

Murg-ı livâna feth per ikbâl bâl ola

Halhâl-ı çarh gurre-i haylinde hâl ola

(İsen ve Kurnaz, 1990: Mus. 1/VII-1, 2)

2.6.2.3. Kadeh

"Ayak" kelimesinin "kadeh" anlamına da gelmesinden (Şemseddin Sami, 2015: 83) yola çıkan bazı şairler, şekil ilgisinden istifade ederek halhalla kadeh arasında bir teşbih ilgisine yer vermişlerdir. Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî'nin beytinde sâki kimliğindeki sevgilinin parmakları, rengi ve şekli itibarıyla hilâldir. O, eline içinde şarap bulunan kadeh aldığı zaman, kadeh, âdetla "duhter-i rez" in (asmanın kızının) ayağına takılan halhal olmaktadır. "Duhter-i rez", ifadesini hem "asmanın kızı" hem de "şarap" manalarını (Şemseddin Sami, 2015: 278) akla getirecek şekilde kullanan şair, şekil ve parlaklık münasebetinden yola çıkarak kadehin hem ağız tarafını hem de ayak kısmını halhal teşbihiyle karşılamıştır:

Halhâl olur ayağına san duhter-i rezün

Sâki alınca câmu hilâl-i benânuna

(Kutlar Oğuz, 2017: G. 122/2)

Şeyhülislâm Yahyâ'ya ait aşağıdaki beyitte söz konusu edilen tahayyüle göre, sâkinin içinde eritilmiş lâl taşına benzeyen şarabın bulunduğu kadehi, arşın ayak bileğine halhal olarak konulmaya son derece uygundur. İçinde kıpkırmızı şarabın bulunduğu kadeh, şekil ve renk alakasından istifadeyle üzerinde lâl taşları bulunan halhalla ilişkilendirilmiştir:

Şâyestedür konulsa halhâl sâk-i arşa

Hakkâ virirdi ziyet la'l-i müzâb-ı sâkî

(Kavruk, Tarihsiz: G. 434/2)

2.6.2.4. Mâh (Ay)

Necâî Bey, dünyayı kadına benzetmiştir. Şafak vakti gökte görünen ay tablosunu ise, dünya kadınının ayağına kına yakması, ayak bileğine halhal takması imajıyla karşılamıştır. Beyitte renk ilgisine dayanılarak şafakla kına, şekil benzerliğinden yola çıkılarak da ayla halhal teşbihi söz konusu edilmiştir:

Şafak u mâhu gören şöyle sanır ki zen-i dehr

Pâyına yaktı hınâ sâkına taktı halhâl

(Yılmaz, 2015: K. 18/8)

2.6.2.5. Mâh-ı Nev (Hilâl, Yeni Ay)

Bazı beyitlerde şairler, şekil benzerliğinden hareketle hilâlle halhal arasında bir teşbih ilgisine yer vermişlerdir. Süheylî'ye göre gökteki güneş, memdûhun ikbal kubbesini tezyin eden altın bir şemse (farklı

görsel sanatlarda kullanılan güneş şeklindeki süsleme motifi) (Özen, 1998: 14; Bozkurt, 2010: 518) durumundadır. Buna mukabil, hilâl ise onun ikbal güzeline takılmış altın halhal hükmündedir:

Tâk-ı ikbâline bir şemse-i zer şems-i felek

Mâh-ı nev şâhid-i ikbâline zerrîn halhâl (Harmancı, 2017: K. 28/18)

Sevgilinin ayağında altın halhalla kulağında inci küpeyi gören hilâl, halhalını düşürmüş, ay da küpesini çıkarmıştır. Yahyâ Nazîm'in beytinde "zer halhâl" (altın halhal) ile hilal, "mâh" (ay) ile de küpe arasında şekil, kıymet ve parlaklığa dayanan bir teşbih ilgisi kurulmuştur:

Görüp pâyında zer halhâl ile dürr-i binâgûşın

Hilâlin düşdi halhâlî çıkardı mâh mengûşın (Çakır, 2018: Matla'lar/133)

Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, hilâli yârin ayağını öpmeye hasret duyan bir kişi şeklinde tasavvur etmiştir. Duyduğu özlem, onu halhal şekline getirmiştir. Birinin ayağını öpmek üzere yere eğilen kişinin görüntüsü, böyle bir hayale sebep olmuş olmalıdır. Yeni ayın doğal görüntüsü, şair tarafından bu şekilde bir hüsn-i ta'lil ile izah edilmiştir:

Pây-bûsun hasretinden gök yüzinde mâh-ı nev

Gör nice halhâl şeklin bağlamış yârâ yine (Erünsal, 2018: K. 10/24)

Karamanlı Sabûhî'nin beytinde felek bir güvercin, hilâl de onun halhalıdır. Felek güvercininin vazifesi, memdûhun mektubunu ulaştırıp dünyaya dair haberleri getirmesidir. Beyitte Osmanlılar döneminde haberleşmenin posta güvercinleriyle sağlanmasına (Özer, 2015: 177-182) ve güvercinlere halhal takılmasına (Yılmaz, vd., 2012: 50; Sarıca, 2004: 328) atıfta bulunulmuştur:

İledüp nâm[e]ni ahbâr-ı cihânı getir[e]

Gök kebûter bu felek mâh-ı nev ana halhâl (Bal, 2019: K. 10/16)

2.6.2.6. Soyut Unsurlar

Şairlerin bir kısım beyitlerde halhalı, methiye için bir vasıta olarak ele aldıkları görülmüştür. Zaman zaman memdûhlarını, zaman zaman da kendilerini methetmek için halhal teşbihine yer vermişlerdir.

2.6.2.6.1. İhtişam

Bâkî'nin beytinde memdûh için yapılacak olan dua "inci"; ihtişamlı övgüsü ise, "halhal" teşbihlerine konu edilmiştir. Övgünün ona yakışır güzelliğe ulaşabilmesinin tek yolu, memdûhun dua incisini süslemektir. Böylece, ihtişam halhalı da övgüsü yapılan kimseye layık bir parlaklığa ve kıymete kavuşacaktır. Şair, bu ifadelerle kasidede dua beytine geçeceğini haber vermiştir:

Dürr-i du'ânı zeyn idelüm tâ ki yaraşa

Sâk-ı mesâk-ı midhate halhâl-i ihtişam (Küçük, 1994: K. 23/35)

2.6.2.6.2. İstignâ

Klâsik Türk şiirinde en çok sözü edilen unsurlardan olan istiğna, daha ziyade Melâmî âşıklıkla ilişkilendirilmiştir (Sevimli, 2021: 408-429) ve "Allah'tan başka kimseye ihtiyaç duyulmaması" (Uludağ, 1995: 277) anlamındadır. Amasyalı Âkif, memdûhunun hayır hasenata düşkün bir kimse olduğunu anlatmak için halhal kelimesinden istifade etmiştir. Şair, bunun için onun mal sevgisinin halhalını, istiğnanın (kanaatin) (Şemseddin Sami, 2015: 539) ayağının arkasına taktığı şeklinde bir anlatıma yer vermiştir. Onun böyle yaparak hayrat halkasının kemendini boyna bağlanan bir süs hâline getirdiğini söylemiştir. Âkif, kölelerin ayağına halhal takılmasına (Solmaz, 2022: 130-131) telmih yapmıştır:

Kemend-i tavk-ı hayrâtı hemânâ etdi gerden-bend

Urup halhâl-ı hubb-ı mâle püşt-i pây-ı istignâ (Ocak, 2019: Tr. XII/2)

2.6.2.6.3. Şairlik Kudreti

Gelibolulu Mustafa Âlî, memdûhtan kapısındaki kulluğunun bir nişanesi olarak ya boynuna halka takmasını ya da halhala benzeyen özgün fikirlerini (bikr-i fikr) (Mengi, 2010: 24) eline almasını talep etmiştir. Beyitte yer alan “kulluk” ve “tavk” (tasma, halka) kelimelerinin halhalla kullanımı, kölelerin ayağına halhal takılması hadisesini (Solmaz, 2022: 130-131) tedai ettirmektedir:

Şu resme kullığı tavkını salsa gerdenüme

Ya bikr-i fikrüne destine alsa ya halhâl (Aksoyak, 2018: K. 51/21)

Hayâlî Bey; şiirini “yeni gelin” teşbihiyle tavsif etmiştir. Yeni geline benzeyen şiiri cilveye başlayınca hilâlî ayağına halhal yapmıştır. Hayâlî, şiirlerinin değerini anlatmak için bu şekilde bir imaj dünyasına yer vermiştir:

Nev-‘arûs-ı suhanum cilveye âgâz edicek

İstemez mâh-ı nevi pâyına halhâl etdi (Tarlan, 1945: 52/4)

Revânî, gazel boyunca devrinde şiirin kıymet görmediğinden yakındığı manzumenin bir beytinde “hilâl-halhal” teşbihine yer vermiştir. Halhalı yeni aydan (hilâlden) olsa dahi “bikr-i fikr”e (fikrin bakir kızına) kimsenin meyletmeyeceğini söylemiştir. Esasen kastedilen, içinde kıymetli, parlak ve özgün fikirler (Mengi, 2010: 24) bulunsa dahi döneminde hakiki şiire değer verilmemesidir:

Bikr-i fikre kimesne meyl itmez

Mâh-ı nevden olursa halhâl (Avşar, 2017: G. 462/3)

3. Sonuç

Klasik Türk şiirinde şairlerin eserlerini kaleme alırken gerçek hayattan birçok malzeme aldıkları malûmdur. Bunlar arasında takı ve aksesuarlar da yer almaktadır. Yapılan çalışmada bir takı olarak halhalın farklı yüzyıllara ait şairler tarafından hangi özellikleriyle söz konusu edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle bir maddi kültür ögesi örneği olarak söz konusu takının, Klasik Türk edebiyatı geleneğinin farklı şairlerinde bulunduğu türlü yansımalar dikkatlere sunulmuştur. Makale kapsamında taranılan divanlar çerçevesinde almış bir beyit, bir rubâî, bir de muhammes bendi tespit edilmiştir. Aralarında gelinlerin de bulunduğu kadınlar, Kalenteri dervişler, köleler, sâkî ve rakkaslar tarafından kullanılması, güvercinlere ve develere takılması şiirlerde halhala dair söz konusu edilen reel hususlardandır. Şiirlerde, ayak bileğine takılması ve sesi de farklı ilgilerle ele alınmıştır. Beyitlerde; altından, gümüştan, lâl, firuze ve yakut gibi değerli taşlardan veya bütünüyle mücevherden mamul halhal çeşitlerine de rastlanmıştır.

Şairler, halhalı bazı benzetmeler bağlamında da değerlendirmişlerdir. Şekil ilgisinden istifade edilerek “sevgilinin saçları, parmakları; âşğın boyu, gözyaşları, kucağı ve bizzat kendisi; arş, çarh (felek), hilâl, ay gbi kozmik unsurlar ve kadeh”, halhala teşbih edilmiştir. Bilhassa değerli madenlerden ve taşlardan yapılan çeşitlerine atıfta bulunan şairler, halhalı hem kendilerinin hem de memdûhun övgüsüyle bağlantılı şekilde de ele almışlardır. Bu bağlamda, kıymetli oluş yönüyle halhal; “ihtişam, istiğna” gibi kavramların yanında, “şairlik kudreti” için de bir benzetme aracı olarak kullanılmıştır. Şairlerin özgün, yeni ve orijinal söz karşılığında zikrettikleri “bikr-i fikr” kavramı da sözlük manası olan “fikrin bakir kızı” anlamına atıfla halhalla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda kastettikleri, şairlik kudretleridir. Sonuç olarak; esasen gündelik hayatta kullanılan bir takı olan halhal, Klasik Türk şiirinde şeklinden sesine, çeşitlerinden kullanım alanlarına ve teşbihlere uzanan bir çerçevede şiirlere malzeme olmuştur.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akpınar, Ş. (2010), *Divan Edebiyatında Bir Kadın Seyyâre: Zühre*, 3. *Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak 'Kadın': Edebiyat, Dil, Kültür ve Sanat Çalışmalarında Kadın Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 28-30 Nisan 2010, Konya: Aybil Yayıncılık. s. 333-342.
- Akpınar, Ş. (2017), *Âgâh ve Dîvânı Semerkandî-i Âmidî Hacı Hâfız Mehmed Bulak*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55914,agah-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 09.02.2024).
- Aksoyak, İ. (2018), *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanlar*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Albayrak, N. (1993), *Cem, DîA*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, s. 279-280.
- AnaBritannica (2004), *Halhal, AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş. s. 305.
- Armutlu, S. (2015), *Erken Dönem Farsça Mesnevilerde Bezm -1-, Şu'arâ Hocası Mâderzâd Bir Şâir: Zâfi. Doğu Esintileri İnanoloji, Fars Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (3), s. 57-132.
- Avşar, Z. (2017), *Revânî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Aydemir, Y. (2018), *Behişti Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Bahadır, S. C. (2013), *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bal, E. (2019), *Karamanlı Sabûhî Divanı (İnceleme, Tenkitli Metin ve Dil İçi Çeviri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Başpınar, F. (Tarihsiz), *Beyânî [ö. 1075/1664-65]] Dîvân İnceleme-Metin A*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Batıslam, H. D. (2017), *Divan Şiirinde Kadeh ve Kadeh Redifli Gazeller, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (18), s. 1-28.
- Bozkurt, N. (2002), *Kuyumculuk, DîA*, c. 26, Ankara: TDV Yayınları, s. 513-515.
- Bozkurt, N. (2010), *Şemse, DîA*, c. 38, İstanbul: TDV Yayınları, s. 518
- Büyük Larousse (1986), *Halhal, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. 8, Gelişim Yayınları A.Ş., s. 4956.
- Çakır, M. S. (2018), *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sivas.

- Çapık Önal, H. (2020), *Mardin ve Çevresinde Dövmeye Gelenegi ve Giysi Tasarımlarına Uygulanabilirliđi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı, Çankırı.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A. (2023), *Hayretî Dîvan Tenkidli Basım*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/118576,hayreti-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 09.02.2024).
- Çeltik, H. (2017), *Ahmed-i Rıdvan Divanı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 25.11.2023).
- Demirbağ B., İ. (1996), *Türk Geleneksel Giyiminde Takı ve Aksesuarlar*, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Anasanat Dalı Musiki Sanat Dalı Türk Halk Müziđi Alanı, İstanbul.
- Demirel, Ş. (2017), *16. Yüzyıl Şairlerinden Mânî Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55755,divan-ve-sehr-engiz-i-bursapdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Deniz, S. (2004), Divan Şiiri Güzelinin Saç Rengi, *Saç Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 262-314.
- Dikmen, M. ve Çetin, K. (2012), Klasik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları, *Bilig*, (61), s. 71-98.
- Durmuş, İ. (2010), Şiir, *DİA*, c. 39, İstanbul: TDV Yayınları, s. 144-154.
- Ercan, Ö. (2008), *Peştelî Hisâlî Dîvânı*, İstanbul: Gaye Kitabevi.
- Erdem, S. (1991), Amber, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 3, İstanbul: TDV Yayınları, s. 7-8.
- Erdoğan, M. (2009), Divan Şiirinde Mahallileşme Kavramı ve Bâkî Divanı'nda Bazı Mahallî Unsurlar, *Turkish Studies International Peridocial For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (5), s. 114-165.
- Erünsal, İ. E. (2018), *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 09.02.2023).
- Gürgendereli, M. (2017), *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Harmancı, M. E. (2017), *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvân*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 09.02.2024)
- Hünerel Sarıkaya, Z. (2018), *Takımın Sanata Dönüşümü*, IKSAD Publishing Home.
- İşıkhan, D. (2022), Gökyüzünün En Zarif ve Estetik Gezegeni: Zühre, *KÜLTÜR Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (5), s. 21-34.
- İrepoğlu, G. (2005), Osmanlı Sarayında Mücevher, *Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 03.05.2005, Konferans Metni*, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/MAKALE/M3816.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.02.2024).
- İsen, M. ve Kurnaz, C. (1990), *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Karavelioğlu, M. A. (2014), *Şem'î Dîvânı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 27, http://ekitap.yek.gov.tr/urun/sem%E2%80%98i-divani_562.aspx, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Kavruk, H. (Tarihsiz), *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Kılıç, F. (2017), *Âşık Çelebi Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Kılınç, A. (2021), *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 194, http://ekitap.yek.gov.tr/urun/fuz%C3%BBli-divani_765.aspx, (Erişim Tarihi: 09.02.2024).
- Koçu, R. E. (1969), *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları.
- Komasyon (1981), Halhal, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler (TDEA)*, c. 4. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 42-43.
- Koroğlu, G. (2004), *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Kul, N. (2015), *16. Yüzyıl Şairlerinde Felek Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ordu.
- Kurtoğlu, O. (2009). Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği, *Millî Folklor*, (81), s. 89-99.
- Kurtoğlu, O. (2017), *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 09.02.2024).
- Kuşoğlu, M. Z. (1998), *Tılsımdan Takıya*, İstanbul: Pimapen Kültür Evi Yayınları.
- Küçük, S. (1994), *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 601.
- Küden, O. (2019), *Türk Kültür Tarihinde Yırtıcı Kuşlar İle İlgili İnançlar ve Motifler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Programı, Manisa.
- Macit, M. (2017), *Nedîm Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Mengi, M. (2010), *Divan Şiiri ve Bıkr-i Mana, Divan Şiiri Yazıları*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 23-30.
- Mengi, M. (2020), *Mesîhî Dîvân*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesihi-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Minaz, Ö. (2013), *Truva Dönemi Takıları ve Günümüze Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anabilim Dalı Tekstil ve Moda Tasarımı Programı, İstanbul.
- Ocak, F. (2019), *Amasyalı Âkîf Divanı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.

- Oğuz Kutlar, F. (2017), *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Dîvân*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 09.02.2024)
- Onay, A. T. (2000), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özbağı, T. (2002), Geleneksel Türk Takıları, *Türkler Ansiklopedisi*, (Editörler: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), c. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 785-799.
- Özdemir, H. (1993), Şarabın İcadı ve Dört Vasfı, *Türkoloji Dergisi*, 11 (1), 135-60.
- Özen, M. E. (1998), *Türk Cilt Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özer, S. (2015), Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Posta Güvercinleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (55/2), s. 167-188.
- Pakalın, M. Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pala, İ. (2002), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 9. Baskı, İstanbul: L & M Yayınları.
- Peker, P. (2013), *Erken Tunç Çağı Anadolu Takıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Saraç, M. A. Y. (Tarihsiz), *Emrî Dîvânı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 19.11.2023).
- Sarıca, B. (2004), Van'da Güvercin Yetiştiriciliğinde Kullanılan Sözcükler, *Kebikeç*, (18), s. 317-332.
- Sevimli, E. (2021), Klasik Şiirde Âşığın İstiğna Mülkünün Sultanlığına Doğru Yolculuğu: Melâmî Âşıklığın, Melâmeti Selâmete Tercihi, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AİCUSBED)*, (7/1), s. 404-434.
- Solmaz, M. (2022), Kölelik ve Zarafetin Birleştiği Halka: Halhal, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, (31), s. 127-136.
- Şemseddin Sami. (2015). *Kamus-ı Türkî* (Haz. Paşa Yavuzarslan), Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şenel, S. (2018), *Geç Dönem Osmanlı Urfa'sında Kadın, Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü ve Mahremiyeti (1845-1915)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Şanlıurfa.
- Şentürk, A. A. (2015), Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (8), s. 141-220.
- Şentürk, A. A. (2019), Deve (ba'îr, cemel, ibil, nâka, şütür, üstür), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, c. 3, İstanbul: OSEDAM Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi DBY Yayınları, s. 157-165.
- Şentürk, A. A. (2020), Felek, felekler (âsümân, çarh/çerh, dehr, devrân, eflâk, gerdûn, sipih/sipehr), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, c. 4, İstanbul: OSEDAM Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi DBY Yayınları, s. 356-384.
- Şentürk, A. A. (2022), Halhal (halhâl), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, c. 6, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, s. 134-136.
- Şentürk, A. A. (2022), Halka-i Kalenderî, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, c. 6, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, s. 148-152.

- Tanrıbuyurdu, G. (2018), *Kalkandelenli Mu'âdi Dîvân*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59883,kalkandelenli-mu39idi-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Tarlan, A. N. (1945), *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları Bürhaneddin Erenler Matbaası.
- Tarlan, A. N. (1992), *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, R. (2018), XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul Kadınının Ziyet Eşyası, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (63), s. 533-555.
- Tezci, A. H. (2021), *Mücevherde Osmanlı ve Günümüz Karşılaştırmaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Altınbaş Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Plastik Sanatlar Anabilim Dalı Sanat Tasarım (Takı Tasarımı) Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Tulum, M. ve Tanyeri, M. A. (1977), *Ne'î Divanı Tenkidli Basımı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uludağ, S. (1995), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Gözden Geçirilmiş, İlâveli İkinci Baskı, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yavral, Ç. (2009), Anadolu'da Takı Sanatı ve Kuyumculuk, I. *Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu, 26-28 Haziran 2009 Bildiri Kitabı*, Aydın: T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Karacasu Memnune İnci Meslek Yüksekokulu. s. 62-67.
- Yavuz, K. ve Yavuz, O. (2016), *Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri Kânûnî Sultan Süleyman 2. Cilt*, Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 69, http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/_69.%20MUHiBBi%20DiVANI%202.%20CiLT.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2023).
- Yavuz, Y. Ş. (1991), Arş, *DİA*, c. 3, İstanbul: TDV Yayınları, s. 406-409.
- Yekbaş, H. (2020), *Sehî Bey Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0>. (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Yılmaz, O., Savaş, T. ve Ertuğrul, M. (2012), Batman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa İllerinde Güvercin Yetiştiriciliği Kültürü, Kimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *HR. Ü.Z.F. Dergisi*, 16 (1), s. 49-53.
- Yılmaz, O. (2015), *Necâî Bey Dîvânı*, Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 449.
- Yiğit, N. (2022), *Miraçnameler ve Minyatürlenme Süreci*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Ankara.